

Inscripțiile Daciei romane, vol. I: Introducere istorică și epigrafică. Diplomele militare. Tăblițele cerate. Adunate, însoțite de comentarii și indice, traduse în românește de Ioan I. Russu. Ed. Academiei R. S. România, București, 1975, 285 p., 124 fig. în text, 2 hărți.

După mulți ani de activitate a unui colectiv de istorici, epigrafiști și arheologi clujeni în frunte cu dr. docent Ioan I. Russu, fost cercetător principal gr. II și șef de secție la Institutul de istorie și arheologie din Cluj-Napoca, specialiștii pot saluta astăzi apariția, sub semnătura conducătorului colectivului, a primului volum din ceea ce va deveni, cu vremea, un impunător *corpus* românesc al inscripțiilor din *Dacia* și *Scythia Minor*. Împărțită în două serii, după cele două mari arii geografice menționate, culegerea debutează cu cel dintâi volum al inscripțiilor Daciei romane, pe drept cuvânt consacrat unor documente istorice atât de importante ca *diplomele militare* și *tăblițele cerate*.

Este binecunoscută însemnătatea inscripțiilor pentru reconstituirea istoriei noastre antice în genere și pentru reconstituirea trecutului nostru roman în special. Datorită documentelor epigrafice cunoaștem, de exemplu, anul transformării regatului lui Decebal într-o provincie a Romei, etapele diverse ale organizării Daciei traiane, numele multor guvernatori, procuratori financiari, comandanți de legiuni și de unități auxiliare, soldați și veterani, cetățeni romani și peregrini, liberti și sclavi. Datorită, în primul rând, inscripțiilor dispunem de date despre organizarea exploatarei economice a provinciei Dacia, ca și despre viața ei spirituală. Inscripțiile sînt, printre vestigiile lăsate de antichitate, cele care vorbesc mai grăitor despre caracterul roman occidental, adică latin, al vieții din provincia cucerită și întemeiată de Traian; ele sînt, prin numărul copleșitor al celor redactate în latinește, cea mai puternică dovadă a romanizării Daciei.

Închinînd cîteva pagini de recenzie unei lucrări (mai bine zis începutului unei lucrări) de asemenea importanță, se cuvine să ne amintim de aceia care, în frunte cu savantul Constantin Daicoviciu, au avut inițiativa elaborării unui *corpus* de inscripții, menit să continue, pentru Dacia și Scythia Mică, impunătoarele culegeri epigrafice ale înaintașilor, de cei care, primii, au socotit că adunarea inscripțiilor într-un *corpus* este o datorie științifică și patriotică în același timp¹.

Vorbînd despre primul volum al *Inscripțiilor Daciei romane*, mă simt dator să subliniez că alegerea, drept conținut al său, a diplomelor militare (a *tuturor* diplomelor militare privind Dacia, nu numai a celor descoperite pe teritoriul ei) și a tăblițelor cerate reprezintă un merit al lucrării. Este vorba, în adevăr, de documente de excepțională însemnătate, căci diplomele schițează cadrul politico-militar al vieții provinciei, iar tăblițele furnizează date despre fenomenele economice. Este,

¹ Cf. Șt. Pascu, în *Precuvîntarea* la volumul recenzat aici, p. 5.

deci, perfect justificată abandonarea principiului adoptat de editorii CIL și inauzurarea întregii serii cu diplomele militare și cu tăblițele cerate.

Interesul intrinsec al volumului și competența incontestabilă a autorului în domeniul epigrafiei latine mă fac să cred că lucrarea nu va cunoaște numai o singură ediție. Tocmai de aceea îmi îngădui să semnez aici anumite erori sau inadvertențe și să sugerez unele îmbunătățiri.

Recunoscînd utilitatea și necesitatea unei introduceri istorice (Th. Mommsen însuși a dat exemplu), îmi pun întrebarea dacă aceasta nu ocupă cumva un spațiu prea mare în ansamblul volumului, mai ales că autorul o utilizează și pentru susținerea oarecum polemică a anumitor puncte de vedere². Mult spațiu ocupă la subsol și bibliografia, ceea ce n-ar constitui o scădere *in sine*, dacă nu ar fi citeodată relativ veche³. Exagerat mi se pare și spațiul acordat capitolului „Însemnătatea și dezvoltarea epigrafiei în Dacia”⁴ (p. 33—63), mai ales că acesta e departe de a fi complet: el se oprește la Gr. Tocilescu și V. Pârvan. Lipsa aceasta mi se pare cu atât mai gravă, cu cit autorul afirmă (p. 60) că n-a omis „persoane, materiale și date esențiale”: de aici s-ar putea ușor trage concluzia că știința românească n-a mai contribuit cu nimic esențial la epigrafia Daciei după anul 1927, anul morții lui V. Pârvan. Este de prisos, cred, să precizez că nu acesta este adevărul și că asemenea omisiuni nu anulează cituși de puțin contribuțiile recunoscute ale unor specialiști printre care se numără Constantin Daicoviciu, Mihail Macrea și alții.

Lungimea acestor *prolegomena historica et epigraphica*, ca și a introducerii privind tăblițele cerate dacice, unde există cîteva pagini de considerații generale și numeroase repetiții⁵, conferă volumului un caracter ambiguu: cititorul se poate întreba dacă are în față un *corpus* epigrafic sau un manual de istorie veche și epigrafie.

O anumită ezitare și chiar o anumită inconsecvență se simt și în chestiuni de detaliu. Ar fi fost, poate, bine ca sigla „DiplD” („Diploma Daciae”) să nu fi fost utilizată și pentru diplomele militare privind trupele provinciei traiane, indiferent de locul de descoperire, și pentru diplomele privind alte provincii, dar descoperite în Dacia. De asemenea, nu se înțelege de ce, în *addenda* de la p. 163—164, două fragmente de diplomă, ajunse mai târziu la dispoziția editorului, au primit numerele XXX a și b în loc de XXXI și XXXII, cum ar fi fost firesc.

Inconsecvențe și neglijențe se manifestă și în publicarea, respectiv transcrierea diplomelor militare. Uneori (DiplD V, VII, XVIII) se dă traducerea românească a documentului, alteori nu, iar reproducerea tălmăcirilor românești aparținînd unor autori diferiți face ca aceiași termeni latinești să apară în volum sub forme românești deosebite⁶. Prenumele personajelor sînt uneori întregite (ca la p. 71), alteori

² De exemplu, p. 14 cu nota 11.

³ De exemplu bibliografia despre Traian (p. 9, nota 1) sau cea despre guvernarea și administrarea provinciilor (p. 24, nota 38).

⁴ Nici titlul capitolului nu mi se pare potrivit, căci epigrafia, definită de însuși autorul ca „disciplina sau știința înscrisurilor (inscripțiilor)”, nu s-a dezvoltat în Dacia, ci în țările moderne, în cazul în speță în România.

⁵ În acest caz, discrepanța dintre introducere și repertoriul documentar este cu atât mai vădită, cu cit, după mărturisirea autorului (p. 183), publicarea tăblițelor cerate are „un caracter în primul rînd pur informativ” (*sic*!).

⁶ Astfel, termenul *Divus* apare tradus prin „cel trecut între zei” (p. 82), „răposat” (p. 89) și „fericit” (p. 131); expresia *descriptum et recognitum* înseamnă uneori (p. 84) „scris și cercetat”, dar alteori se traduce prin „(acest text este) copia controlată” (p. 89) sau prin „(acest document-livret) este copia controlată” (p. 131); n-ar fi fost oare preferabil ca traducerea, indiferent cui aparțin, să fi fost unificate de editor?

nu (de ex. la p. 77), iar unele forme sînt redade inconsecvent (de ex., la p. 109, *exgreale* și *ex gregale*). Fotografiiile sau desenele documentelor publicate nu se dau, din păcate, peste tot. Dacă diplomele militare sînt ordonate cronologic, acest principiu este abandonat în cazul tăblițelor cerate. Dacă, în genere, formele aberante sînt cu acuratețe semnalate, aceasta nu se face în cazul anumitor forme din DiplD X.

Trebuie să recunosc că există o sensibilă diferență între modul de publicare a diplomelor militare, unde contribuția autorului este certă și, adeseori, prețioasă, și publicarea tăblițelor cerate, care constă, de cele mai multe ori, într-o simplă reproducere după CIL (însotită, e drept, de traducere românească). Deosebirea este cu atît mai de neînțeles, cu cît editorul observă singur, în unele cazuri, că „o reexaminare foarte atentă și competentă a originalului ar permite descifrarea mai multor cuvinte, eventual chiar recuperarea majorității textului“ (TabCerD XVII, p. 247) sau că „reexaminarea mai atentă a originalului ar permite o lectură parțială“ (TabCerD XIX, p. 249). E drept că este vorba de tăblițe cerate păstrate la Muzeul Național din Budapesta, dar această împrejurare nu putea fi o piedică de netrecut în calea unei reexaminări atente și competente chiar de către editor.

Se pot remarca pînă și anumite erori sau omisiuni de natură epigrafică. Aș începe cu însăși explicarea termenului „epigrafie“, derivat (p. 33) dintr-un inexistent „termen grecesc antic“ *epigraphikè*. Nu tocmai exactă mi se pare apoi afirmația (*ibid.*) că epigrafia „se ocupă cu totalitatea materialelor și obiectelor scrise (resp. „imprimare“, ștampile pe materii plastice, turnate în metal) ce s-au păstrat și transmis — integral sau parțial, fragmentar — direct din vechime, în felul și forma cum erau modelate de antici, fiind monumente, produse meșteșugărești, unelte de producție, obiecte diverse etc., pe materie *dură* care a rezistat celor 15—16 veacuri de intemperii, coroziune, uzură, degradare...“ Se pot găsi mai multe cusururi acestei definiții, printre altele faptul că lasă să se înțeleagă că materialele și obiectele erau scrise pe materie dură, nu textele, dar cel mai de seamă îl constituie ideea că epigrafia nu se ocupă de scriere, de texte, ci de materiale și obiecte. Evident, suportul material al unei inscripții antice nu scapă atenției epigrafistului, dar nu el reprezintă obiectul principal al cercetării.

Nu vreau să repet cele spuse mai sus cu privire la anumite inconsecvențe și neglijențe de detaliu. Aș adăuga numai că nu mi se pare fericită scrierea cu literă mică a cuvintelor *Caesar* și *Augustus*, care fac parte din însuși numele oricărui împărat roman.

Am arătat mai sus că, după părerea mea, introducerea istorică ocupă prea mult spațiu; ea ar putea fi mai redusă ca întindere și într-o mai mare măsură limitată la esențial. Privită însă în felul în care a fost concepută de autor, ea mai prezintă destule lipsuri: de vreme ce se expun o serie de amănunte privind campaniile lui Traian în Dacia, nu e îngăduit să se treacă cu vederea episodul capturării lui Longinus și cu atît mai puțin contribuția pe care stela funerară a lui Tib. Claudius Maximus de la Philippi a adus-o la lămurirea împrejurărilor morții lui Decebal.

Pentru a nu lungi peste măsură această parte a recenziei, fac în continuare cîteva observații telegrafice, trimițînd la pasajele respective din IDR I.

P. 13: este puțin probabil ca Traian să treacă Dunărea, în anul 101, prin două puncte: Lederata și Dierna. C. Daicoviciu a arătat demult că drumul Dierna-Tibiscum era prea primejdios pentru o armată invadatoare⁷.

⁷ C. Daicoviciu, în *Steaua*, an. XX, 1969, nr. 11, p. 73—74.

P.14: este lipsită de temei și, în orice caz, neargumentată aici ideea că Traian lasă o garnizoană în cetatea de scaun a lui Decebal între 102—105⁸. La aceeași pagină, e de semnalat că nu se arată, deși ar fi fost necesar, care este teritoriul dacic anexat Moesiei Inferioare și nici nu se dovedește că o asemenea anexare a avut loc.

P.15: nu este clar ce este cu dacii care se supun lui Traian în *Moesia Superior*, adică într-o provincie romană.

P.17: problema apartenenței Banatului și a Olteniei vestice la provincia Dacia mi se pare pe deplin dovedită⁹. Cît privește așa-numitul limes transalutan, dacă el este organizat încă sub Hadrianus nu poate fi vorba de o lărgire a hotarelor provinciei.

P.20: inscripția CIL III 953 nu dovedește în mod peremptoriu că Hoghizul aparținea Daciei Superioare; nu există, la drept vorbind, motive pentru care Hoghizul ar face excepție de la situația celorlalte castre de pe Oltul transilvan, ocupate de trupe aparținând Daciei Inferioare. Tot aici (dar și la p. 21 și 62) se dă ca sigură identitatea Daciei Inferioare cu Dacia Malvensis (iar la p. 30—31 identitatea Romula-Malva), deși chestiunea nu e încă tranșată.

P. 21: comandantul legiunii a V-a Macedonica nu este guvernator al Daciei Porolissensis.

P. 25: nu mi se pare deloc potrivită definirea unităților romane ecvestre (*alae*) ca „regimente-divizioane” de cavalerie și cu atât mai puțin cea a cohortelor ca „regimente-batalioane” de infanterie. Cît despre *numeri*, nu sînt „miliții etnice”, această denumire potrivitându-se mai bine unor formațiuni iregulare ca *Mauri gentiles*, *Suri sagittarii* etc.

P. 27: nu se înțelege de ce romanizarea illyrilor este o problemă a istoriei Daciei romane.

P. 30: e puțin probabil ca *limes Transalutanus* (denumire, de altminteri, improprie) să fi fost organizat abia sub Septimius Severus; la p. 17 se admisesese că el a putut fi organizat de Hadrianus.

P. 62: este absolut inexactă afirmația că numai după Antoninus Pius, sigur sub Marcus Aurelius, *Dacia Inferior* s-a întins și dincoace de Carpați, în Transilvania.

P. 77: mi se pare greu de crezut că abia după 17 februarie 110 e.n. intervine o stabilizare a situației din provincia Dacia, cucerită încă în vara anului 106.

P. 84: se lasă să se înțeleagă — dintr-o simplă scăpare, desigur — că și *Dacia Inferior* se constituie sub Iulius Severus, guvernatorul Daciei Superioare.

P. 107: nu e deloc mai verosimil ca soldatul Sepenestus (DiplD XI, anul 123 e.n.) să fie originar din Pannonia decît din Britannia; aceasta cu atât mai mult, cu cît la p. 126, în legătură cu o diplomă mai tîrzie (DiplD XVII), se spune că pentru cohortele de brittoni se făceau și după anul 130 recrutări din țara de origine.

P. 222: definirea canabelor drept „sat-orășel sau tîrg” pare ciudată („sat-orășel”) și nici nu dă o idee despre statutul acestor așezări răsărite pe lîngă castre. Aceeași observație în legătură cu definirea canabelor drept „sat-orășel-tîrg” (p. 226).

La lucrările lui I. I. Russu este binecunoscută acribia autorului, bogata informare bibliografică de care dispune, substanțialele note de subsol, străduința de a stabili cu cea mai mare precizie paternitatea fiecărei idei sau descoperiri. Aceste

⁸ Cf. idem, *TransAnt*, p. 86—87; H. Daicoviciu, în *MemD*, p. 111—116.

⁹ Cf. C. Daicoviciu și H. Daicoviciu, în *ActaMN*, IV, 1967, p. 76—77 cu notele 9—10.

calități nu lipsesc, bineînțeles, nici volumului recenzat, dar graba sau, poate, complexitatea lucrării au făcut să se strecoare câteva omisiuni sau erori pe care autorul le va corecta, fără îndoială, la o viitoare ediție.

Am arătat mai sus că bibliografia pentru Traian și pentru sistemul roman de guvernare nu este tocmai la zi; aş adăuga că unele studii scrise de specialiști reputați nu sînt încadrate unde ar trebui: așa se face, de exemplu, că în nota 5 de la p. 10 studiile lui R. Syme și ale lui A. Bodor sînt definite ca „articole popularizatoare (dar cu ținută științifică)“.

Și în note se întîlnesc inconsecvențe: uneori numele autorilor citați este trecut, firesc, înaintea titlului contribuției respective sau al revistei unde aceasta a fost publicată, alteori după acesta, iar alteori deloc. Fără a fi grav, acest fapt îngreunează sarcina cititorului.

Trebuie corectată apoi și inadvertența care-l face pe istoricul antic Cassius Dio (sec. III e.n.) să vorbească despre... *kilometri* (p. 30).

Este regretabil că autorul se folosește de reeditarea unor documente epigrafice pentru a polemiza cu alți specialiști; într-un caz, el îl acuză pe unul din aceștia de rea-credință, folosind accente polemice cu atît mai nepotrivite, cu cît cel în cauză nu mai poate răspunde insinuărilor (p. 85—86).

Semnalez și o inexactitate care s-a strecurat în tratarea problemei rangului și atribuțiilor procuratorului Daciei Malvensis, considerat îndeobște, pînă de curînd, procurator presidial. În 1973, Ion Piso¹⁰ a arătat că, în realitate, este vorba despre un procurator financiar. Un an mai tîrziu, I. I. Russu găsea că aceasta era o „remarcă ingenioasă“¹¹, dar el se menținea la părerea mai veche că Aurelius Cassianus era *praeses* al Daciei Malvensis¹². Cu toate acestea, în volumul recenzat (p. 21), el acceptă fără rezerve ideea lui I. Piso, trimițînd însă la propriul său studiu din *AIIA*, XVII, 1974, p. 43—45, unde nu o acceptase încă.

Remarc, în sfîrșit, că ar fi posibile unele îmbunătățiri stilistice. Peste tot, abuzul de sinonime, de cuvinte între ghilimele, de repetări (mai ales la p. 166—169) îngreunează lectura. Un singur exemplu: autorul maghiar E. Pólay este definit succesiv ca „romanist maghiar“ (p. 167, n. 4), „autor seghedinens“ (p. 172, n. 16) și „romanist maghiar din Szeged, Ungaria“ (p. 185). Furat de avîntul condeiului, autorul vorbește odată despre „simplă necropolă ori cimitir“ (p. 63), iar altă dată folosește expresia „relativ destul“ (p. 254). Într-un loc (p. 126) se dă de înțeles că Dacia Porolissensis e atestată la 133 și *apoi* la 123 e.n., iar în altul (p. 99) că publicarea unei diplome militare comportă întîi un „amplu comentariu epigrafic și istoric“ și abia după aceea „lectură și întregiri“.

Evident, observațiile critice făcute aici nu pot pune sub semnul întrebării utilitatea și importanța considerabilă a primului volum din *Inscripțiile Daciei romane*. Așa cum s-a arătat mai sus, singurul lor țel este să sugereze autorului o seamă de remanieri și de îmbunătățiri care pot duce lucrarea mai aproape de valoarea la care competența și experiența acestuia ne dau dreptul să ne așteptăm.

HADRIAN DAICOVICIU

¹⁰ I. Piso, în *RevRHist*, XII, 1973, p. 1013.

¹¹ I. I. Russu, în *AIIA*, XVII, 1974, p. 44, n. 7.

¹² Idem, *op. cit.*, p. 44.